

KVARTERET BONDESONEN STÖRRE SÖDERMALM, STOCKHOLM

REVIDERAD KULTURMILJÖANALYS FÖR DEN NORRA DELEN AV KVARTERET

Uppdrag

Uppdragsnummer: 288343 (265650)
Titel på rapport: Kvarteret Bondeson Större -
Reviderad kultumiljöanalys
Status: Slutversion
Datum: 2018-11-06

Medverkande

Beställare: HSB Bostad
Kontaktperson: Victor Hoas Ströman

Konsult: Tyréns AB
Uppdragsansvarig: Martin Lagergren (Cecilia Pantzar)
Handläggare: Cecilia Pantzar
Anne Philipson Jancke
Johanna Alton
Kvalitetsgranskare: Martin Lagergren

INNEHÅLL

Inledning.....	4
Nulägesbeskrivning.....	9
Historisk framväxt.....	13
Kulturhistoriska aspekter.....	24
Planeringsförutsättningar.....	25
Referenser.....	33

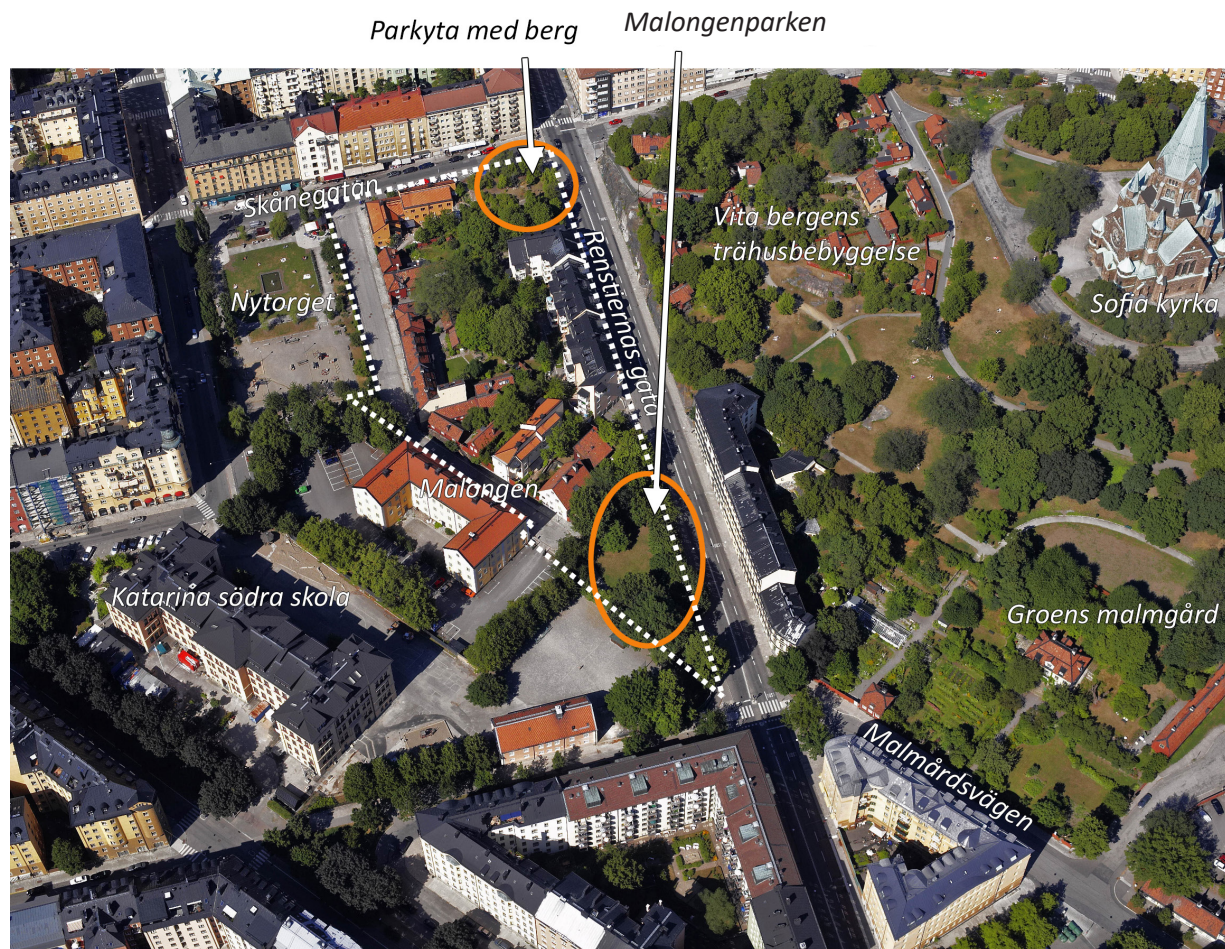
INLEDNING

BAKGRUND

Tyréns AB har fått i uppdrag av HSB Bostad att utföra en kulturmiljöanalys i samband med framtagandet av ny detaljplan för den norra delen av kvarteret Bondeson större. Detaljplanen syftar till att utreda möjligheten för en byggrätt för bostäder. Planområdet ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och omfattar även bebyggelsemiljöer invid Nytorget med höga kulturvärden. Hela kvarteret har tidigare varit en del av Vita Bergen. Den planerade byggrätten berör en idag obebyggd bergsformation i hörnet av Renstiernas gata och Skånegatan som vittnar om detta.

I arbetet ingår att studera planområdets kulturvärden och att sätta dem i sitt sammanhang. Analysen fokuserar på det aktuella kvarteret, men också dess relation till närområdet. Här beskrivs även för området viktiga strukturer, utblickar och siktlinjer. Underlaget ska fungera som stöd i den fortsatta kommunala planeringsprocessen.

Den här analysen är en reviderad version av en tidigare kulturmiljöanalys av hela kvarteret Bondeson Större som utfördes i mars 2016, av byggnadsantikvarie Cecilia Pantzar. Revideringen består i huvudsak av en komplettering med riksintresset för *Stockholms innerstad med Djurgården [AB:115]* och dess bäring på detaljplanearbetet av Bondeson Större i dess norra del, hörnet av Skånegatan och Renstiernas gata.

Revideringen av analysen omfattar endast fastigheten i kvarterets norra del, inringad med orange, kallad "Parkyta med berg". Kvarteret sett från söder med Vita Bergsparken och den högt belägna Sofia kyrka till höger i bild.

Gällande planer

Planområdet omfattas av *Detaljplan för del av kv Bondeson Större mm inom stadsdelen Södermalm, Sth*:

Dp 7995, laga kraft 198810-27, anger att området omfattar kulturresevat, bostäder, barnstuga och parker.

Inför uppdraget specificerade stadsbyggnadskontoret förutsättningar för topografisk och stadsbildsmässig anpassning som berörde placering, volymer, hushöjder, takvinklar, fasader och utemiljö. I samrådsunderlaget betonas vikten av anpassning till den småskaliga bebyggelsen vid Nytorget och att upprätthålla kopplingen mellan planområdet och Vita Bergen. För att säkerställa

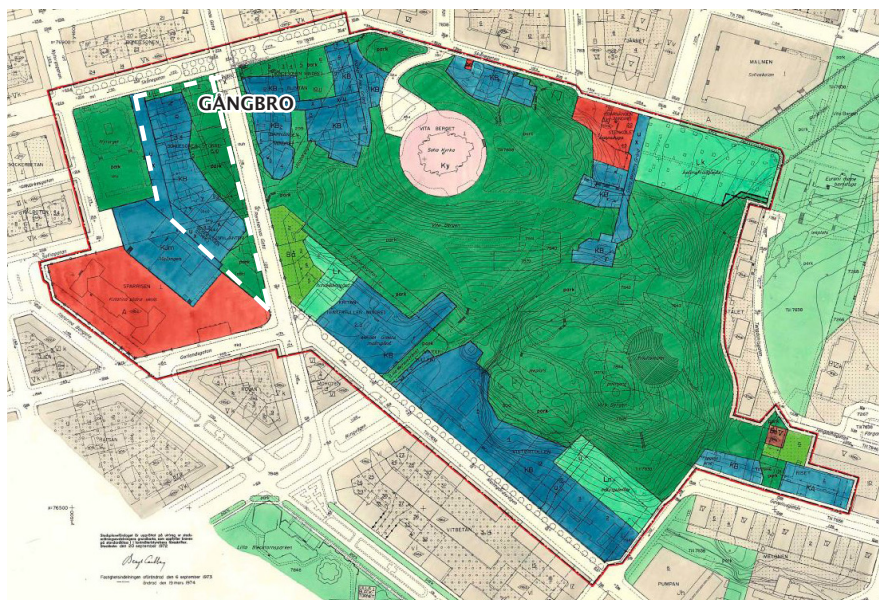
en anpassad bebyggelse upprättades ett miljöprogram till planen med utgångspunkten att de nya tilläggen skulle ansluta till närmiljön på ett anpassat sätt.

Inför detaljplanearbetet med den nordöstra fastigheten i ett nästa skede har arkitektkontoret Jägnfelt & Milton anlåtats för att fortsätta arbetet med att utforma byggnaden i hörnet av Renstiernas gata och Skånegatan i den norra delen av kvarteret.

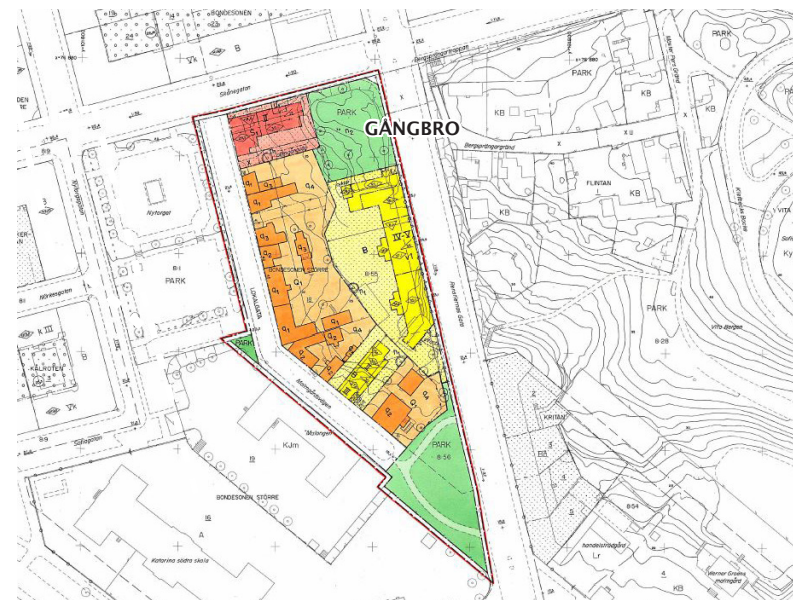
De två parkytorna inom planområdet behandlas i *Parkplan över Södermalm* som utarbetades av Södermalms stadsdelsnämnd 2009. Den noröstra parkytan hörnet Skånegatan och Renstiernas gata som domineras av en bergsformation ingår i

kategori *lekparker* och definieras som *Liten park som domineras av lekytor*. Parkytan är inhägnad och inte tillgänglig för allmänheten, men fyller en viktig funktion som lekplats för barnen på angränsande förskola. Tomten beskrivs som obrukad, bergig och vildvuxen med typisk *söderkaraktär*. I den följande rapporten benämns parkytan som *Parkyta med berg*.

Den södra parkytan vid Renstiernas gata är klassad som parkkvarter och definieras som en mycket liten park, en grön oas med sittplatser för avkoppling. Parken beskrivs som anonym med låga vistelsevärden men har sedan planens upprättande utvecklats till en träffpunkt för hundägare genom anordnandet av en hundrastgård. I den följande rapporten benämns parkytan som *Malongenparken*.

Stadsplanen från 1974 omfattade Nytorget, Malongen och hela Vitabergsparken. Planområdet hade då ett parkstråk som löpte från Skånegatans bergsformation utmed hela Renstiernas gata ner till Malmgårdsvägen. I planen fanns tanken om en gångbro över Renstiernas gata för att förbinda parkstråket med Vita Bergen.

Den gällande detaljplanen från 1988 innebar en utbrytning av kvarteret mellan Nytorget och Renstiernas gata. Planändringen innebar att parkstråket utmed Renstiernasgata delvis bebyggdes och blev uppdelad i en nordlig och en sydlig del. Den nya bebyggelsen utmed Renstiernas gata från 1990 ansluter till stenstadens högre skala. Parken i norra delen kallas bergspark och är tänkt att rustas och ha en passage till Nytorget. Möjligheten att genomföra den redan tidigare tänkta men ej genomförda gångbron över Renstiernas gata överfördes till den nya planen.

Vy över planområdets norra del från Vita Bergen på andra sidan Renstiernas gata. Här framträder bergsformationen som en bergsskärning mot gaturummet, berghörnet som del av kvartersmarken och som ett tongivande inslag i stadsbilden.

Bergsskärningen på Renstiernasgatans östra sida gata mot Vita Bergsparken med den småskaliga högt belägna trähusbebyggelsen.

Bergsformationen som en del av gaturummet längs Skänegatan.

BERGSFORMATIONER

Analysen tar stöd i en utredning som behandlar Södermalms tongivande inslag av berg, *Bergsformationer på Södermalm – ett kunskapsunderlag om kulturmiljö och stadslandskap*. Utredningen är framtagen av Nyrén på beställning av Stadsbyggnadskontoret på Stockholms stad. Den delar in bergsformationer i flera kategorier. Tre av dessa kategorier berörs i det aktuella planområdet. Bergsskärningar längs gator, Berg som del av kvartersmark och Berg som stadsbyggnadselement.

Bergväggarna utmed Renstiernas gata är i första hand ett resultat av 1930-talets sänkning av gatan från att löpa över Vita Bergen till att skära rakt genom berget. De övriga utpekade kategorierna är bara en följd av vägomdaningen.

Bergsskärningar längs gator

Skärgårdslandskapets och därmed Stockholms topografiska oregelbundenhet har ibland setts som ett hinder för en rationell utbyggnad av staden. Då staden expanderat har det därför skett genom att nya huvdgator sprängts fram genom bergen. Vad som här avses med bergsskärning är en huvudsakligen framsprängd bergssida som avgränsar en gata. Bergsskärningarna är det tydligaste exemplet på hur berget bearbetats.

Berg som del av kvartersmark

Kvartersmark kan rymma bevarade delar av berg, ofta obearbetat eller med sprängkanter som en följd av att kvarteret är bebyggt. Äldre kvartersbebyggelse, eller bostadsgårdar från modernismen byggda enligt principen hus i park, är miljöer där berg kan förekomma. I samtida stadsbyggnad

är bergsförkomster på kvartersmark allt vanligare då nya hus allt oftare underbyggs med garage.

Berg som stadsbyggnadselement

De många bergsparkerna är till stor del bevarade naturliga höjder med berg i dagen som tagits som utgångspunkt för parkanläggningar, i bland med inslag av bevarad äldre bebyggelse och med tillägg av en märkesbyggnad. Övriga höjder har bebyggts långt tidigare och här är det synliga berget bevarat i delar och har i många fall nyttjats som ett stadsbyggnadselement. Exempel på det är hur gator dragits så att siktlinjer skapats mellan höjderna eller att bebyggelsen formats på ett sådant sätt att berget framhävts.

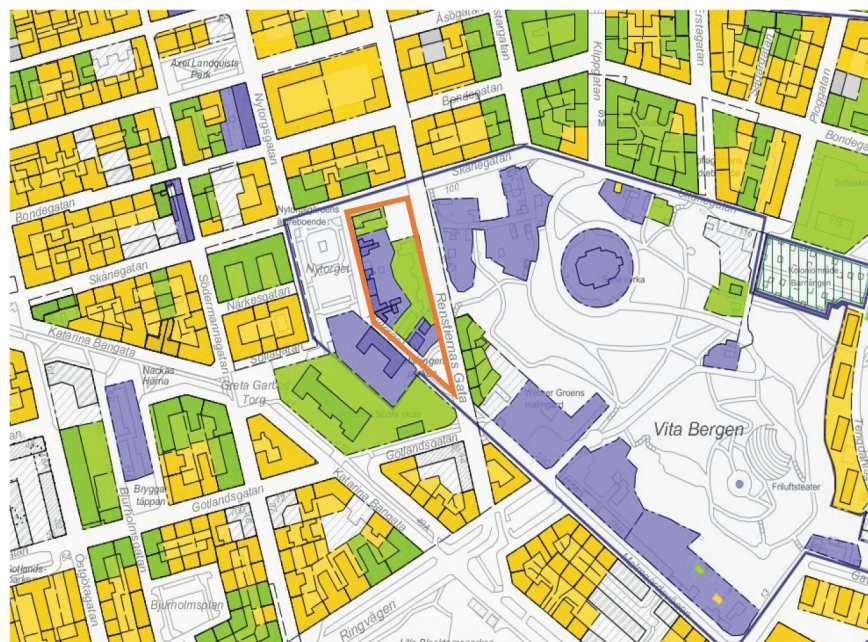
Inventeringskarta av bergsformationer på Södermalm utförd av Nyréns Arkitektkontor. Kartan visar ett urval av de sex olika bergskategorier som utredningen har identifierat. Planområdet berörs av tre kategorier, del av kvartersmark, bergsskärningar längs gator samt berg som stadsbyggnadselement.

Kommunalt värde

Den småskaliga bebyggelsen närmast Nytorget är blåklassad, vilket innebär att de är klassificerade enligt den högsta klassen som omfattar bebyggelse av synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Samma gäller för den anslutande byggnaden Malongen i sydväst och för trähusbebyggelsen längs Malmgårdsvägen och Vita Bergens trähusbebyggelse.

Skydd i plan

Den småskaliga trähusbebyggelsen mot Nytorget är belagd med skyddsbestämmelser q i detaljplan och ingår även i område benämnt som kulturresevat, Q1. Det finns specifika beskrivningar och skyddsbestämmelser för varje hus.

Riksintresse för kulturmiljövården

Hela Södermalm ligger inom det riksintresse för kulturmiljövården, *Stockholms innerstad med Djurgården* [AB 115] som regleras enligt 3 kap 6 § miljöbalken. Bestämmelserna i miljöbalken syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. Riksintressen för kulturmiljövården utgör sammanhängande miljöer av särskilt stor betydelse ur ett nationellt perspektiv och som särskilt väl återspeglar viktiga historiska skeenden och samhällsprocesser. Riksintressen ska ses som en vägledning för den kommunala planeringen och regleras enligt Miljöbalken kap 3 & 4.

Riksintresset för Stockholms innerstad och Djurgården är mycket komplext genom dess särskilda

ambition att spegla viktiga historiska skeenden i egenskap av huvudstad. Stadsmuseet och Länsstyrelsen i Stockholm har därför gemensamt tagit fram en fördjupad riksintressebeskrivning, *Alla tiders Stockholm – Riksintressen för kulturmiljövården*.

I den fördjupade riksintressebeskrivningen, *Alla tiders Stockholm*, berörs kvarteret Bondesonens Större på olika sätt av riksintressets uttryck och särskilt utpekade värdekärnor. Värdekärnor har inte någon formellt beslutad betydelse, men är vägledande för att underlätta hanteringen av detta komplexa riksintresseområde. Följande uttryck från riksintressebeskrivningen är relevant för hanteringen av det aktuella planområdet, *Stockholms särdrag, Den äldre stenstaden, Tidig bebyggelse på malmarna och Det gröna Stockholm*. Ett förtydligande av uttrycken kommer att göras i kapitel *Planeringsföresattningar*.

eckenförklaring

BLÅ Fastighet med bebyggelse av innerligen högt kulturhistoriskt värde.

GRÖN Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturmässigt, miljömässig eller konstnärlig synpunkt

GUL Fastighet med bebyggelse av ositativ betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde

■ GRÅ Fastighet med bebyggelse som inte går att hänföra till de övriga klassificeringskategorierna

STRECKAD Fastighet med
ebyggelse som ännu ej klassificerats
eller obebodd fastighet

RIKSINTRESSE Rikssintressen för
ulturmiljövården enligt 3 kap
liljökalken. Hela Stockholms innerstad
red Djurgården är ett riksintresse, på
artan redovisas värdekärnor inom
ksintresset Stockholms innerstad.

NULÄGESBESKRIVNING

Planområdet är en del av kvarteret mellan Nytorget och Vitabergsparken på Södermalm i Stockholm som även omfattar Katarina södra skola och en av Södermalms äldsta byggnader, Malongen.

Södermalm karaktäriseras av en varierande topografi, med större bergsområden som avbryts av långsmala dalgångsstråk. Vita Bergen är en för stadsdelen tongivande höjd som tidigare var sammanlänkad med planområdet. Bergsskärningen längs med Renstiernasgata vittnar om det senare framdragna gaturummet.

Utmed Nytorget finns småskalig bebyggelse från 1700-1800-talen samt en förskola från 1990-talet i samma skala.

I anslutning till förskolan i planområdets nordöstra hörn, finns ett mindre parkområde på en bergsformation. Parkmarken används som gård till angränsande förskola. Bergsformationen möter gaturummet i hörnet mellan Skånegatan och Renstiernas gata. Högre flerfamiljshus från 1990-talet kantar Renstiernas gata söderut och ansluter till ytterligare en parkyta i planområdets södra spets. I norra delen finns en rastgård för hundar och söderut löper ett gångstråk som binder samman Malmgårdsgatan från Nytorget med Renstiernas gata. I kvarteren kring Nytorget sjuder folklivet både dag- och kvällstid. Det trädkantade torget fungerar som en samlingspunkt dagtid med konstgräsbelagd lekplats. Runt om finns en rad flitigt besökta restauranger, caféer och småbutiker.

I planområdets norra del mot Skånegatan ligger en lägre förskolebyggnad från 1990 som är medvetet anpassad till anslutande bebyggelseskala vid Nytorgets östra sida. Förskolan ligger i liv med berget vilket ger ett större indrag från gaturummet just här.

Vy söderut på Renstiernas gata där berget angränsar till flerfamiljshusen från 1990. Vita bergen och den betydligt mer högresta bergsskärningen på motsatta sidan av Renstiernas gata syns till vänster i bild.

Skånegatan är avstängd i mötet med Renstiernasgata. Till vänster i bild syns bergsformationen som upptar planområdets nordöstra hörn. Berget hängde tidigare ihop med Vitabergsparken, men blev avskuret i och med sänkningen av Renstiernas gata 1932.

TOPOGRAFI OCH GRÖNSTRUKTUR

Parker och grönområden får en allt större betydelse i stadsbilden i takt med att bebyggelsen förtätas. Vid en inventering av parkytor för Södermalms parkplan från 2009 kartlades omkring 140 parkytor, varav cirka 120 ligger på Södermalm. Övriga ligger i de till stadsdelen tillhörande områdena Gamla stan, Långholmen och Hammarby sjöstad. Parkytorna är indelade i 20 olika parkkaraktärer. Det berörda planområdet angränsar till två större parker, Vitabergsparken och Nytorget. Inom planområdet finns två mindre parkytor.

Anpassningen till topografin utgör en av Stockholms särdrag i riksintressebeskrivningen för staden.

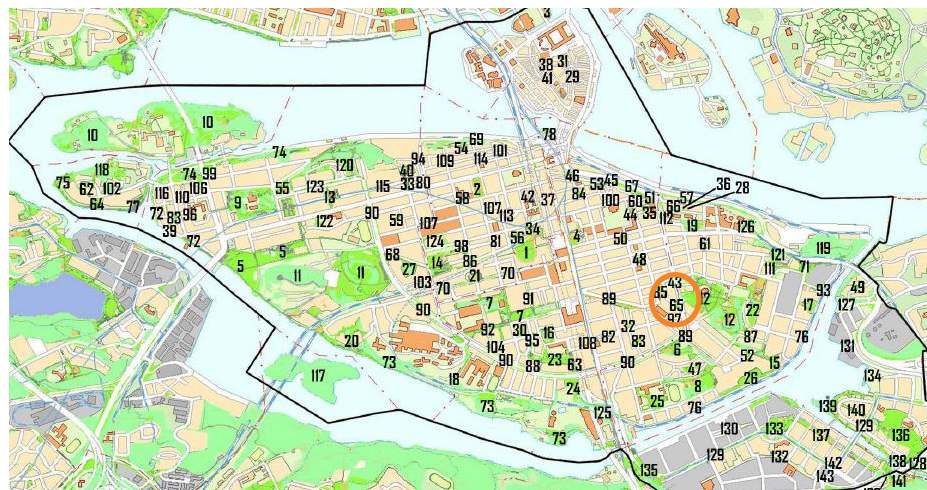
Vitabergsparken är en av fyra parker i stadsdelen som räknas till kategorin Bergsparkar. Parktypen betecknas som *Halvöppen, kuperad park med stora lövträd i sluttande gräsytor*. Bergsparkerna utgör värdekärnor i rikintressebeskrivningen för Stockholm.

Parkyta med berg

Parkytorna inom planområdet är belägna i norr respektive söder. Den norra parkytan gränsar mot Skånegatan och Renstiernas gata. Platsen domineras av en bergsformation. Ytan är en av fem som ingår i kategorin Lekparker. Den är benämnd som *Liten park som domineras av lekytor*.

Flygfoto från 1932 som visar planområdet under utveckling. Nedsprängningen av Renstiernas gata pågår för fullt. På planområdets norra parkyta står fortfarande ett hus ovan berget, se markering.

Stadsmuseets Digitala arkiv.

Karta hämtad ur Södermalms parkplan från 2009 som visar samtliga parkytor inom Södermalms stadsdelsförvaltning.

Malongenparken

Planområdets södra spets ingår i kategorin Park-kvarter. Av dessa finns nittion stycken och den aktuella kallas Park vid Renstiernas Gata och betecknas som *Mycket liten park, en grön oas med sittplatser för avkoppling < än 0,5 ha.*

STADSBYGGNADSKARAKTÄRER

Planområdet ligger i mötet mellan den äldre kvarvarande trähusbebyggelsen och det sena 1800-talets reglerade stenhusbebyggelse. Den småskaliga trähusbebyggelsen dominerade Södermalm långt in på 1800-talet. Numera finns bara enstaka kvarter kvar varav flera ligger i anslutning till bergsparker precis som vid Nytorget och Vitabergsparken

Trähusbebyggelse

Småskalig och i hög grad fritt planerad trä- och stenhusbebyggelse växte fram kring stadens industrier under 1700-och 1800-talen. Områdena präglas av terränganpassad tät, låg bostadsbebyggelse utmed smala slingrande gränder. De trånga gårdsmiljöerna var bebyggda med uthus. Den enkelt hållna bebyggelsen var ofta placerad med berget som synlig grund.

Den småskaliga bebyggelsen med dess oregelbundenhet, är ett gott exempel på hur den äldre staden har sett ut före de omfattande regleringarna. Den småskaliga trähusbebyggelsen utgör en del av värdekärnan *Det äldsta gatunätet på Södermalm* i riksintressebeskrivningen för Stockholms innerstad.

Karaktärsdrag

- Oregelbunden planstruktur
- Tät, låg småskalig bostadsbebyggelse
- Slingrande terränganpassat vägnät
- Trånga gårdsmiljöer med uthus
- Berget som synlig grund

Stenstaden

Stenstaden som växte fram på Södermalm under 1800-talets andra hälft, kännetecknas av regelbundna rektangulära rutnätskvarter med jämnhögt stenhusbebyggelse i enlighet med Lindhagensplanen år 1866. Den enhetliga bebyggelsen placerades utmed gator, vars bredd bestämdes enligt

en hierarkisk ordning. Gatumiljöerna varierar när det gäller fasadernas uttryck, gatornas beläggning och eventuella alléträd. De strikt ordnade gatumiljöerna förenades med oreglerade bakgårdsmiljöer. Nytt för det sena 1800-talets planering var att bryta upp det repetitiva rutnätet med esplanader, boulevarder, torg och parker.

Lindhagensplanen kom att förändra malmarna avsevärt och utgör den mest dominerande årsringen i innerstaden och är en av Stockholms särdrag *Stadens årsringar*, i riksintresset för Stockholms innerstad.

STENSTADEN

PARKMILJÖ

Karaktärsdrag

- Regelbundna rutnät kvarter
- Jämnhög stenhusbebyggelse i fem våningar
- Varierande fasaduttryck
- Gator med olika bredder i en hierarkisk ordning
- Oreglerade bakgårdsmiljöer
- Anslutande esplanader, torg och parker

Parkmiljö

Vitabergsparken anlades parallellt med uppförandet av Sofia kyrka i början på 1900-talet. Tidens naturorienterade stadsplaneringsideal genom-syrar parkens struktur med slingrande stigar, fritt placerad grönska samt öppna gräsytor för lek och umgänge. Kyrkans läge på parkens högsta punkt gör den till ett landmärke i stadsbilden. I park-ens norra del finns fortfarande ett område med de samtidigt anordnade koloniträdgårdarna och rester av bergets tidigare småskaliga bostadsbebyggelse. Den är idag en del av parken.

Parken är en av fyra identifierade bergsparker i Stockholm som utgör värdekärnor för riksintresset för Stockholms innerstad.

Karaktärsdrag

- Naturorienterad planering
- Fritt planerad grönska
- Äldre småskalig oregelbunden trähusbebyggelse

HISTORISK FRAMVÄXT

SÖDERMALM

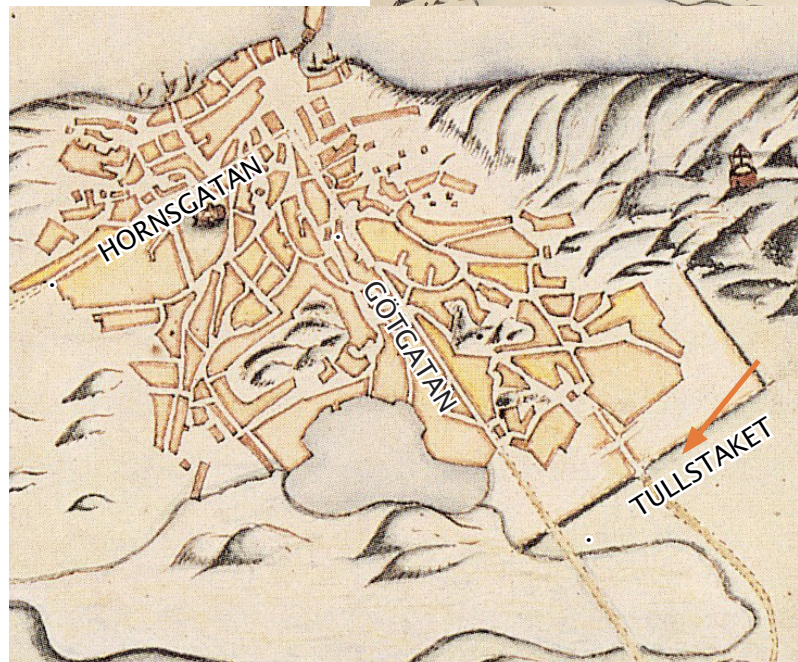
Södermalms bebyggelseutveckling präglades länge av anpassning till de topografiska förhållandena. De utgörs huvudsakligen av den höglänta förkastningsbranten som söderut successivt övergår i ett topografiskt varierande sprickdalslandskap. De höglänta partierna varierar i höjd med ställvisa toppar, vilka än idag präglar stadsdelens siluett.

Stadsbebyggelsen spreds gradvis söderut från Gamla stan och vid 1900-talets början präglades merparten av stadsdelen av stadsmässig bebyggelse.

Stadens gräns till omlandet

Vid 1600-talets mitt hade Stockholms bebyggelse expanderat till norra Södermalm. Bebyggelsemönstret präglades vid den tiden av successivt framvuxen trähusbebyggelse längs med ett medeltida gatunät som följde de topografiska förhållandena. Redan då fanns dock axelgatorna Hornsgatan och Götgatan som en början på det senare utlagda rutnätssystemet. Området kring kvarteret Bondeson Större var fortfarande obebyggt och utanför tullstaketet. Söderifrån anslöt Göta landsväg till Götgatan.

Under 1600-talet reglerades malmarna. Adelsmän och borgare från staden kunde få tillstånd att anlägga en gård eller trädgård mot att delar av

På kartan från 1642 syns det äldre medeltida vägnätet på Södermalm. Bebyggelsen sträckte sig fram till nuvarande Bondegatan. Grunden till rutnätssystemet var påbörjad genom Hornsgatans och Götgatans rätlinjiga dragning från Slussen. I sydväst syns tullstaketet som började uppföras 1622 runt stadens norra och södra bebyggelse. En öppning i staketet markerar Grinds tull som låg i hörnet av nuvarande Bondegatan och Östgötagatan.

På kartan från 1645 är rutnätsplanen över det bebyggda Södermalm utlagd. Planområdet är beläget nere till höger, just utanför bilden.

avkastningen tillföll staden. Många av malmgårdarna anlades på Södermalm som då hade karaktären av stadsnära landsbygd. På malmgårdarna med sina stora trädgårdar uppfördes ståtliga manbyggnader som allteftersom staden växte kom att ligga sida vid sida med industrimiljöer och kåkstäder för den växande arbetarklassen.

Vid 1600-talets slut hade gatunätet på Södermalm reglerats efter rutnätsprincipen och grunden till dagens kvarterstruktur var lagd. Efter 1660 hade bebyggelsen vuxit utanför tullstaketet och tullen flyttades till Skanstull. Den obebyggda delen av Södermalm präglades av landsbygd med lantbruksbebyggelse, uppodlade åkrar och även stora trädgårdsodlingar vid malmgårdarna. Staden växte successivt och gränsen mellan de bebyggda kvarteren och landsbygden flyttades söder- och västerut.

Industrier och arbetare

Östra Södermalm blev tidigt en samlande punkt för stadens framväxande textilnäring. Först ut var klädesfabriken Malongen på 1670-talet vars klassiska byggnad ännu finns kvar just söder om Nytorget. Kort därefter följde etableringen av en rad textilfabriker närmare vattnet som exempelvis Barnängen vid Hammarby sjö. Textilbranschen med alla dess grenar från spinneri, väveri till färgeri var en av stadens viktigaste näringsgrenar en bit in på 1800-talet. Den södra delen av Södermalm var länge oreglerad, men i samband med 1880 års stadsplan, Lindhagensplanen, lades en kvarterstruktur ut över även de områden som ännu inte var bebyggda med stadsbebyggelse.

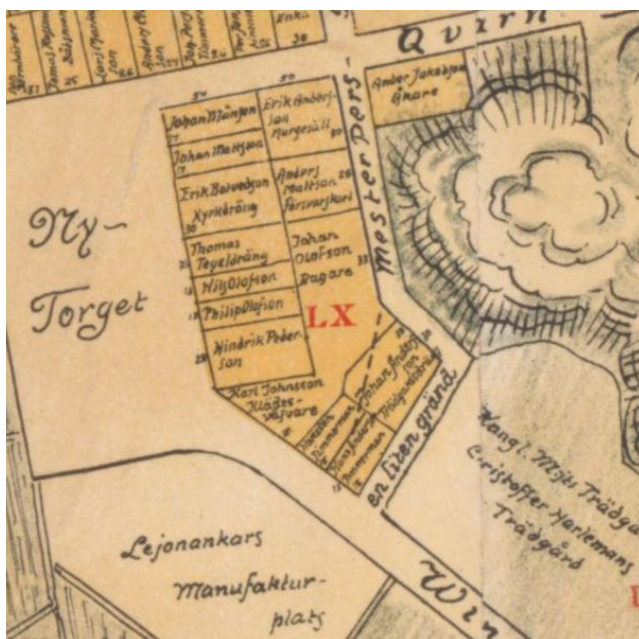
Malmgårdsvägen som utgår från Nytorgets sydöstra hörn stod tidigare i direkt förbindelse med Hammarby-sjön. Malmgårdsvägen hette tidigare Värmdögatan och var skärdgårdsbarnas rutt in till staden.

Malongen vid Malmgårdsvägen söder om Nytorget uppfördes som manufakturfabrik på 1670-talet. Vy från söder 1909.

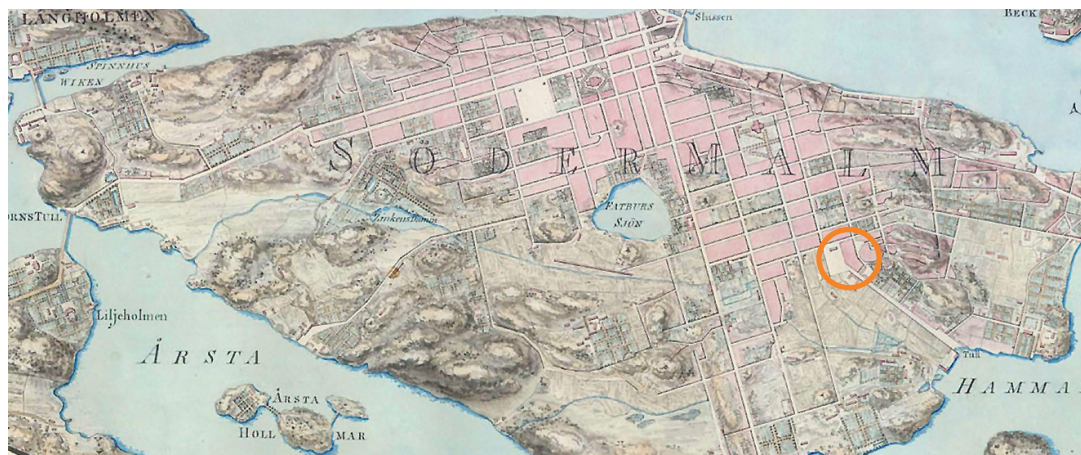
Groens malmgård vid Vita bergets fot fungerade från 1870-talet som skyddshem för flickor.

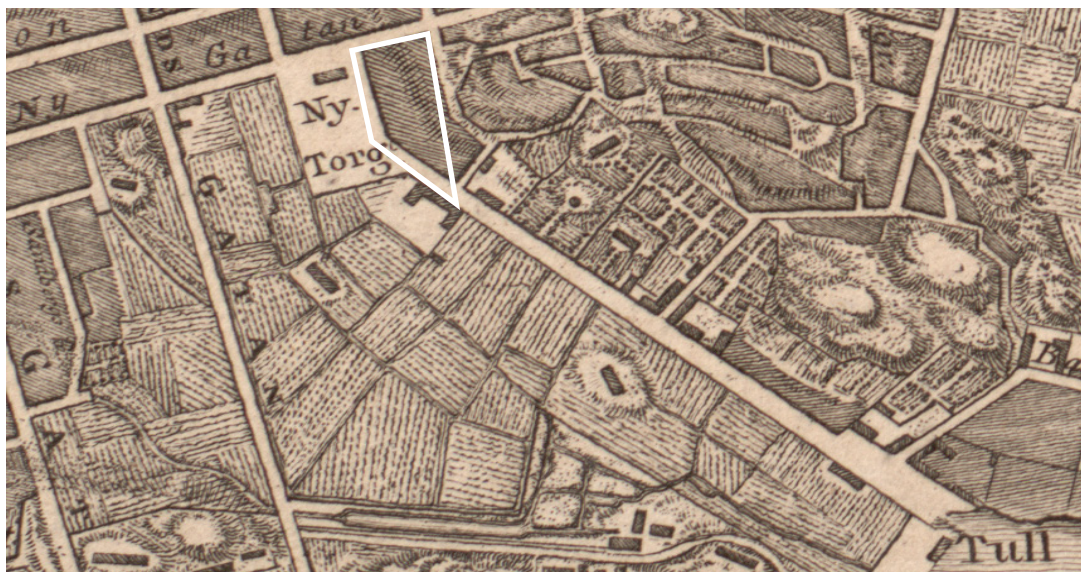
På kartan som visar Katarina församling 1674 (uppritad 1916 efter Johan Holms tomtbok) är planområdets norra parktomt tillskriven Erik Andersson murgesäll. Den södra parkytan är tillskriven Johan Andersson trädgårdsdräng och Hans Andersson timmerman.

Fram till 1800-talets mitt hade Stockholms befolkningstillväxt varit låg, men genom industrialismens intåg växte befolkningen kraftigt under slutet av 1800-talet med trångboddhet och dåliga sanitära förhållanden som följd. År 1850 hade Stockholm (Gamla stan och malmarna) drygt 90 000 invånare och år 1900 hade befolkningen vuxit till 300 000. Dödligheten i Stockholm var vid den tiden hög, även i jämförelse med andra europeiska storstäder.

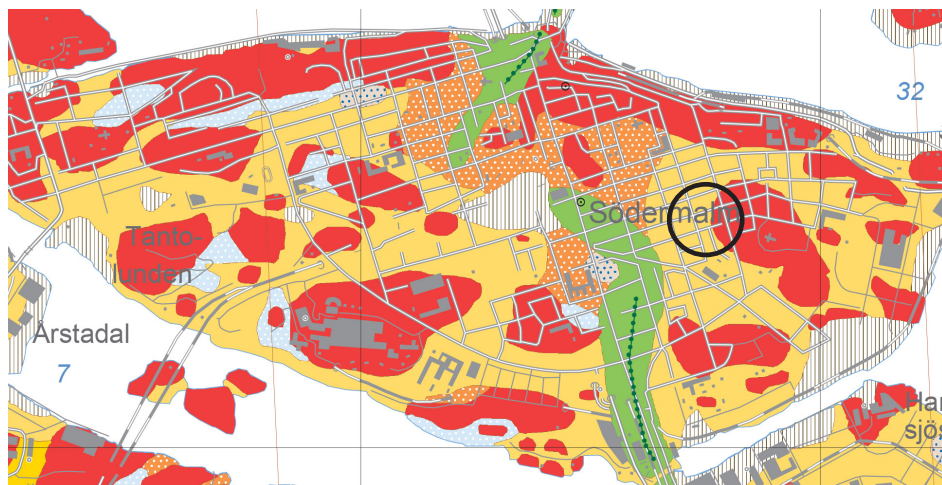
Under senare delen av 1800-talet genomfördes en omdaning av Stockholms gatumönster med utgångspunkt från Lindhagens förslag till generalplan från 1866. Nya breda gatumiljöer med trädplanteringar planerades efter parisiskt mönster

Akrells karta från 1805 visar stadens utbredning, rutnätssystemet och hur kvartersstrukturen möter det kvarvarande odlingslandskapet, malmgårdarnas trädgårdar och bergsformationer.

På detaljbilden av Akrells karta (svartvit version) av kvarteren kring Nytorget syns hur området i början av 1800-talet var gränzonen mellan rutnätsskaden och den stadsnära landsbygden. Rutnätsskaden löper fram till Nytorget och söder om torget avlöser små uppodlade åkrar med sparsam bebyggelsen. På bilden syns industribyggnaden Malongen och trädgårdarna kring Groens malmgård. Från Nytorget löper Värmdögatan mot vintertullen i Sydöst. Här gick Värmdöböndernas huvudstråk in mot huvudstaden när isen hade lagt sig på Hammarby sjö. Industrietableringarna utmed Värmdögatan har påbörjats och utanför bildens nedre högra hörn ligger Barnängens klädesfabrik.

Jordartskarta över Södermalm. De rödmarkerade områdena visar var urberget kommer upp i dagen. Dessa områden markerar de för Södermalm karakteristiska bergshöjderna och här finner vi stadsdelens populära parker, såsom bland annat Högalidsparken, Tantolunden, Eriksdalsparken och Vitabergsparken. Stockholmsförkastningen syns som ett östvästligt stråk i den norra delen. Källa: SGU.

Vy västerut från Lilla Mejtens gränd 1885 med höjden där Sofia kyrka står idag i fonden. Innan omdaning till bergspark var Vita Bergen relativt tätt bebyggt med småskalig kåkbebyggelse för Södermalms mindre bemedlade befolkning.

och en ny kvarterstruktur infördes. Bebyggelsen moderniserades för att skapa bättre levnadsförhållanden för den växande befolkningen. Stadens höglänta bergsområden ansågs svårbebyggda enligt den nya kvarterstrukturen och undantogs från planen. Bergsområdena gjordes om till bergsparkar efter europeiska ideal, med utlagda gräsmattor och slingrande gångstråk. Berg- och jordmassor transporterades till de tidigare ofta kala bergsklipporna för att skapa gröna parkmiljöer.

Träkåkar i Vita bergen utmed Renstiernas gata omkring sekelskiftet 1900.

Kartan visar gatunätet på Södermalm innan det sena 1800-talets stadsomvandling genomfördes.

Från "panorama över Stockholm" av Heinrich Neuhaus som visar Stockholm på 1870-talet. Den aktuella bergstomten är bebyggd. Malongen tillhör områdets mer storskaliga bebyggelse och omges av odlingsmark. Nytorget med sin saluhall är ännu ingen park. Planområdet är ungefärligt inritat.

Kartan visar den ursprungliga Lindhagenplanen från 1866. Lindhagensplanen genomfördes endast delvis, men har ändå kommit att prägla stadens och stadsdelens gatunät och kvartersstruktur. Den låg till grund för Södermalms stadsdelsplan som antogs först 1880.

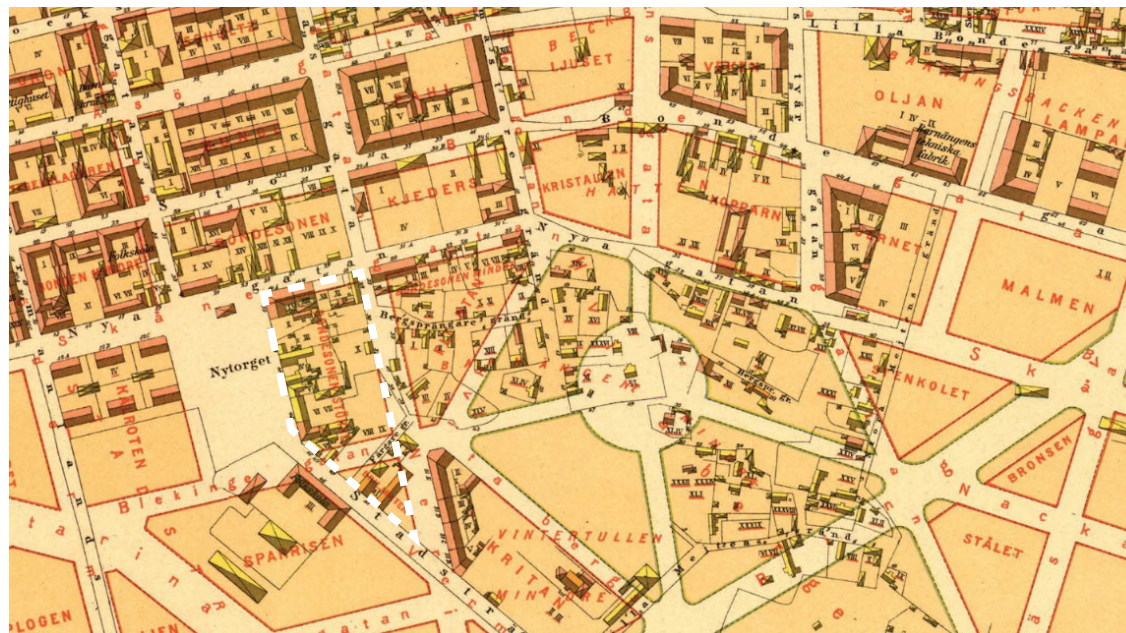
Staden växer och moderniseras enligt den nya generalplanen.. Här syns första etappen av nedsprängningen av Renstiernas gata i höjd med Åsögatan någon gång omkring sekelskiftet 1900. De små tråkåkarna står inför rivning. Nuvarande Renstiernas gata 23.

Vy över Nytorget med Sofia kyrka i fonden. Trafikkontorets arkiv.

Vy över Vita bergsparken med Sofia kyrka i bakgrunden. Lennart af Petersens, Trafikkontorets Arkiv.

Th.Kartan från 1885 visar både den befintliga bebyggelsen i området kring Vita Bergen och de planerade förändringarna. I området där Vitabergsparken senare anlades och Sofia kyrka uppfördes under 1900-talets första år fanns vid kartans tillblivande en omfattande trähusbebyggelse som delvis kom att rivas i samband med parkens och kyrkans tillkomst.

Vita Bergen

Vita Bergen är en av de karakteristiska höjdparter som höjer sig över omgivande bebyggelse i stadsdelen. Berget har historiskt varit bebyggt med småskaliga trähus för arbetare i industrier och i hamnen. Området var under lång tid ett av stadens fattigaste och kåkbebyggelsen hade låg standard.

Berg blir park

I samband med generalplanen 1880 var Vita Bergen, ett av de områden som undantogs från gaturegleringen. De större bergshöjderna var svårbebyggda och här skulle istället stadens parker anläggas. Luften ansågs hälsosam på höjderna

och parkerna skulle bli områden där människor kunde promenera i en grön miljö. Vitabergsparken kom att anläggas i början av 1900-talet och då hade det tidigare engelskinspirerade parkidealet övergivits. Nu skulle parkerna istället efterlikna naturen och endast inhemska växter och träd planterades i parken. I parken skulle barn få leka fritt och lekplatser anlades.

Parallellt med anläggandet av nya parker följde även en mer folkligt förankrad koloniträdgårdsrörelse.

1905 byggdes Sofia kyrka på bergets högsta punkt och kring kyrkan anlades ett småskligt stigsystem och parken modellerades med hjälp av

Renstiernas gata åt söder innan nedsprängningen till dagens nivå 1932. Husen utmed vägen utnyttjade berget som grund.

ditforslade jordmassor för plantering av träd och buskar. Bergets västra del kom även fortsättningsvis att präglas av arbetarnas småskaliga kåkbebyggelse.

Vägomdanning

Nästa stora förändring i området inträffade i början av 1930-talet när spårvagnen skulle dras upp till Söders höjder. Den tidigare småskaliga Renstiernas gata som slutade i en gränd vid stupet ned till Stadsgården var allför backig och brant för spårvagnarnas behov. Gatan breddades och sprängdes ner i berget för att skapa en flackare lutning. Nedsprängningen av Renstiernas gata i anslutning till Vita Bergen 1932 innebar att berget delades i två delar. Det nya gatustråket löpte rakt genom berget och den kvarvarande kåkbebyggelsen kom att hamna högt över gatunivån på olika sidor av den nya gatan.

Renstiernas gata åt söder. Nedsprängningen av Renstiernas gata till dagens nivå pågår.

Renstiernas gata åt söder med bergsskärningen som vittnar om bergets tidigare utbredning. Till vänster Vita Bergsparken och till höger planområdets berghörn och de bakomvarande flerfamiljs-husen från 1990.

Groens malmgård under tiden som skyddshem för ensamma kvinnor någon gång omkring sekelskiftet 1900.

Sociala reformer

Trångboddheten blev ett stort problem och Vita Bergen beskrevs i slutet av 1800-talet som *”stadens fattigaste och mest vanlottade trakt”*. Sociala insatser för att mildra den utbredda misären bland arbetarna gjordes inledningsvis i första hand genom privata och kyrkliga initiativ. Lärarinnan Elsa Borg blev en central gestalt i det hjälparbete som bedrevs i Vita Bergen. Inom ramen för verksamheten startades försörjningsgivande systugor, flera barnhem och en sjukstuga. Malmgården omvandlades till skyddshem för ensamma kvinnor och fungerade fram till 1918 även som barnhem.

Från myndighetshåll fanns en ökad medvetenhet om behovet av sociala reformer för att förbättra befolkningens hälsa och livsförhållanden. Vid bygandet av Sofia kyrka revs delar av Vita Bergens ofta häcklade kåkhusbebyggelse. Rivningen av de gamla kvarteren runt om på Södermalm väckte en opinion i samhället för att rädde de gamla kåk-

Elsa Borg på plats i Vita Bergen 1910 där hennes sociala insatser kring sekelskiftet 1900 var avgörande för många av områdets ensamma kvinnor och barn.

miljöerna. De kvarter med äldre träkåkar som idag finns kvar i anslutning till Södermalms höglänta parker är en följd av den motion som Anna Lindhagen la fram om att bevara den äldre pittoreska småhusbebyggelsen med tillhörande täppor.

En utredning tillsattes som konstaterade att *”Kåkarnas kulturvärden /.../ att det verkligen betyder oberäkneligt mycket för människornas trevnad att kunna känna sambandet mellan sin stads forntid och nutid, vidmakthållet mitt uppe i den levande stadsbilden.”*

Lindhagens idé om att låta träkåkarna ingå i områden av parkmark förvekligades. Områdena benämndes asylområden och skulle bevaras för att återspegla äldre tiders levnadsförhållanden.

Till en stads sunda utveckling bör även höra omsorgen om att stadens historia, vad angår dess sätt att bygga och bo, blir bevarad genom minnesmärken, även de enklaste och anspråkslösaste boningshus. Anna Lindhagens motion 1913.

Gårdsmiljö runt sekelskiftet 1900 utmed Värmdögatan, nuvarande Malmgårdsvägen med Vita bergens då kala hållar bakom.

Anna Lindhagen var precis som sin far Albert Lindhagen verksam i omvandlingen av Stockholm till en modern stad. Anna var en av pionjärerna för koloniträdgårdsrörelsens etablering i Sverige och hämtade inspiration från Tyskland och England där rörelsen spirade i början på 1900-talet. Första världskrigets matbrist bidrog till att hushållsodlingen spred sig i Europas städer.

Nytorget 1902. Torget var då fortfarande en öppen platsbildning utan kringgårdande träd och parkanläggning. Saluhallen låg mitt på torget och den inramande bebyggelsen hade ännu inte intagit stenstadens högre skala. I hörnet mot Skånegatan i läget för dagens förskola fanns dock ett betydligt högre hus i tre våningar.

Nytorget till höger är numera en lekorienterad park med inramande träd och konstgräs som får beträdas. Sofia kyrka gömmer sig bakom de höga träden.

På 1920-talet hade Nytorget blivit omvandlat till en parkmiljö med bänkar, lekplats och gräsytor som inte fick beträdas. Sofia Kyrka syns i fonden bakom Nytorgets småskaliga bebyggelse.

Parallellt med kampen för Vita bergens småhus propagerade Anna Lindhagen för ett grönare stadsrum. Hon var tillsammans med väninnan Anna Åbjörnsson en av pionjärerna bakom koloniträdgårdsrörelsen i Sverige. De låg bland annat bakom anläggandet av koloniträdgårdsområdet Barnängen i Vita bergen 1905.

Lindhagen förordade även plantering av stadens innergårdar och hade ambitioner om att sprida både skönhet till staden och kunskap om växtriket till arbetarna genom restriktioner om hur odlingen skulle gå till. Den ordnade stadsodlingen var tänkt att förena nytta med nöje. Med kolonilotternas skörd fick stadens arbetarfamiljer både ett värdefullt tillskott i hushållet och gröna rum för stadsbarnens lek.

Nytorget

Nytorget är en av Södermalms första torg. Här fanns redan i mitten på 1600-talet kvarnverksamhet. Kvarnen och närheten till stadens södra infart samverkade troligtvis till att området kring Nytorget blev en mötesplats trots läget utanför stadens tullstaket. Vintertid förflyttades dessutom tullen ner till vattnet vid Hammarbysjö. Under stora delar av året fungerade därför Malmgårdsvägen via Nytorget som skärgårdsbornas huvudstråk in till staden. Passerande till och från staden kunde stanna till vid Faggens krog. Den lantliga inramning som rådde i området vid malmgårdens tillkomst på 1600-talet fick genom industriernas etablering snart konkurrens av stadens larm. I närheten av den framväxande industrin uppfördes enklare bostadsbebyggelse. Området som

långt in på 1800-talet räknades som stadens utkant undantogs antagligen därför förbudet som infördes 1736 att bygga brandfarliga trähus. Arbetarbostäderna i Vita Bergen som beboddes av stadens minst privilegierade var enklast möjliga med små tillhörande täppor för husbehov. De något högre mer stadsmässiga husen i trä- och sten vid Nytorget och utmed Malmgårdsvägen beboddes av mer välbeställda invånare. Dessa inrymde ofta både bostäder och någon form av verksamhet.

Planområdet under 1900-talet

Det aktuella planområdet var fram till 1932 en del av Vita Bergsparken. Nedsprängningen och breddningen av Renstiernas gata innebar att den tidigare bergsanknutna småhusbebyggelsen vid Nytorget blev frikopplad från berget. Några av de bevarade kåkarna närmast Renstiernas gata fick ge plats åt den nya vägen. Det nya gaturummet inramades därefter av vertikala bergsskärningar på bägge sidor.

Därefter har förändringar skett både inom planområdet och i dess närhet. Ett äldre 1800-talshus i hörnet Skånegatan - Renstiernas gata har ersatts med ett nytt flerfamiljshus i ungefär samma skala som tidigare.

I samband med den nya detaljplanen 1988 ersattes en tidigare värmecentral utmed Renstiernas gata med dagens flerfamiljshus som stod klara 1990. Under planprocessen framlades synpunkter

Flygbild från 1971 med Vita Bergs parken och Sofia kyrka centralt i bilden. Avfotograferad på Tekniska kontoret. Planområdet till vänster var vid tiden bebyggd med låg bebyggelse utmed Renstiernas gata och i hörnet mot Malmgårdsvägen fanns fortfarande Texacomacken kvar.

Renstiernas gata då och nu med planområdets bergsformation till vänster i bild. Hörnhuset mot Skånegatan från sent 1800-tal är numera ersatt av ett modernt flerfamiljshus.

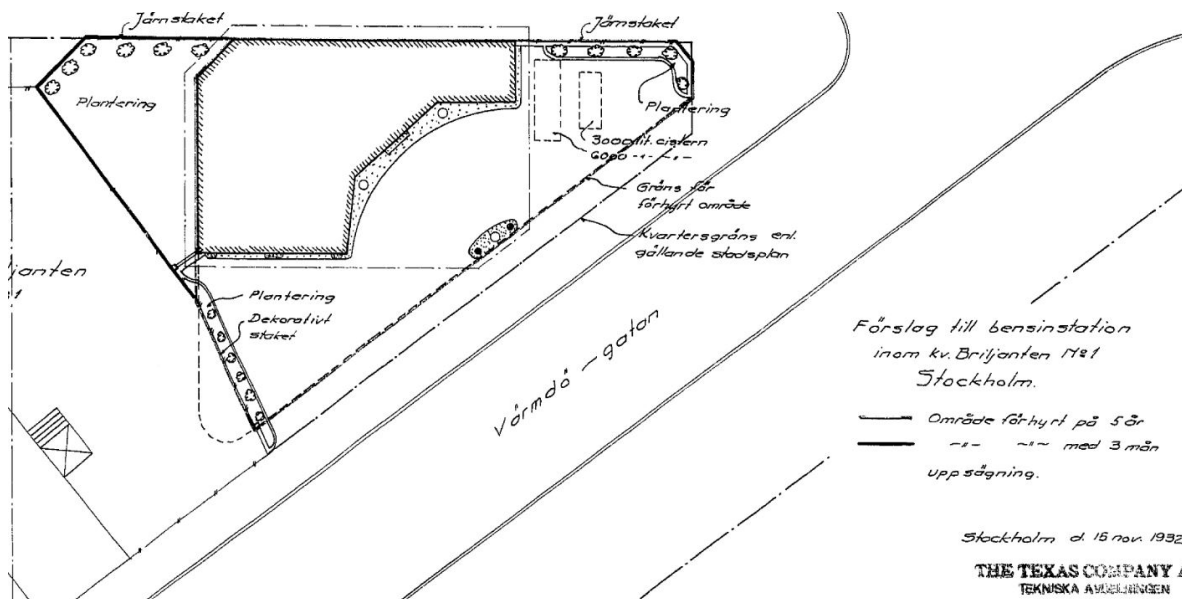

Renstiernas gata norrut med planområdet till vänster vars södra spets Malongenparken vid tiden var bebyggd med en Texacomack som uppfördes 1932.

Renstiernas gata norrut från korsningen vid Malmgårdsvägen (fd Värmdögatan) 1966. Texacomacken hade blivit en Caltexmack. Spårvagnar rullar i gaturummet.

I 1930-talets bygglov för bensinstation i planområdets södra del, dagens Malongenpark, ingick att planera närmiljöns inramning med dekorativa järnstaket och planteringar.

på att de föreslagna flerfamiljshusen var alltför höga och skärmade av kontakten mellan Nytorget och Vita Bergen med Sofia kyrka. Byggnadshöjden på 4 - 5 våningar kvarstod trots protester och bedömdes vara anpassad till bergets utbredning, då bebyggelsen avtog söderut för att följa Vita Bergens siluett. Uppförandet av flerfamiljshusen innebar att bergsskärningens utbredning minskade till dagens bergsformation i planområdets nordöstra hörn. Samtidigt med flerfamiljshusen tillkom den låga förskolan vid Nytorget som tydligt ansluter i skala till den småskaliga äldre bebyggelsen vid torget. En viktig förutsättning för planarbetet var att anpassa de nya tilläggen till den kulturhistoriskt känsliga miljön kring Nytorget och Vita Bergen.

Parkyta med berg

I hörnet mellan Renstiernas gata och Skånegatan finns ännu delar av berget med spår efter bergsskärningen från 1930-talets vägsänkning. På berget har tidigare funnits småhusbebyggelse liknande den kring Nytorget och i Vita Bergen. Äldre kartor och bilder vittnar om detta. Det numera obebyggda berghörnet har fungerat som parkmark åtminstone sedan stadsplanen från 1974.

Malongenparken

I början på 1930-talet bebyggdes planområdets södra spets med en bensinmack av företaget Texaco. I bygglovet för bensinstationen ställdes krav på att planera närmiljön med inramande dekorativa järnstaket och planteringar. Den låga funktionalistiskt formgivna macken fanns kvar i ny skepnad som Caltex-mack i slutet på 1960-talet. Byggnaden är numera riven och den flacka tomten har därefter fungerat som parkmark med inhägnad yta för hundrastgård.

KULTURHISTORISKA ASPEKTER

Området i Nytorgets närhet speglar på många sätt Stockholms och Södermalms framväxt från 1650-talet och framåt. Olika tiders planeringsideal och förutsättningar går att följa i områdets fysiska strukturer och byggstenar. Både planmönster och bebyggelse visar hur stadens livsförhållanden har förändrats över tid. Nytorgets långvariga funktion som mötesplats speglas i det tidigaste vägnätet mot Vintertullen och den äldsta bebyggelsen i form av Groens malmgård på Malmgårdsvägen och textilfabriken Malongen på Nytorgets gata.

I den småskaliga och varierade bebyggelsen kring Nytorget och Vita Bergen avspeglas de tidiga stadsbornas levnadsvillkor och sociala skiktningar. Genom trähusen på berget som beboddes av stadens minst privilegierade är det möjligt att uppleva den tidiga i hög grad oreglerade stadens småskaliga och ofta enkla livsföring. De stads-liknande husen vid Nytorget och Malmgårdsvägen som hyste stadens mer välbärgade medborgare tillhör de kvarter som tidigt inordnades i 1640-talets rutnätsplan. Här finns även flera äldre industrilokaler som lade grunden till den stadsutveckling som följde.

Miljön kring Nytorget har trots den inramande stenstaden i hög grad behållit den tidiga stadens småskalighet som successivt byggdes bort i och med de genomgripande förändringar som följde med Stockholms tillväxt och utveckling till en modern storstad.

I kvarteren norr om Nytorget kan man se hur 1800-talets stadsmässiga planeringsideal har satt sin tydliga prägel på gaturummet. Här

genomsyras stadsbilden av stenstadens strikt utformade kvartersstruktur, med enhetlig jämn-hög bebyggelse och raka, utjämnade spårvagnsvänliga vägstråk. Tidens nya naturorienterade parkideal förenades med den kuperade stadsdelens förutsättningar. I egenskap av naturlig höjd i området utnyttjades Vita Bergen för parkmiljö. Stenstadens ordnade planmönster är anpassat till Vitabergsparken med vägar som följer bergets oregelbundna utbredning.

Vitabergsparkens trähusbebyggelse och de mer stadsmässiga husen vid Nytorget speglar inte bara den äldre stadens levnadsvillkor och sociala skiktningar utan även det tidiga 1900-talets medvetenhet om de följder stadsförnyelsen fick för stadens historiska miljöer. Bevarandet av den småskaliga bebyggelsen innebär att fragment från stadens äldsta kvarter fortsatt är läsbara i den moderna stadens framväxt, om än något tillrättalagd.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

- Det öppna torget vid Nytorget med anor från 1600-talet.
- Malmgårdsvägens diagonala sträckning från Nytorget mot den tidigare vintertullen vid vattnet.
- Det historiska sambandet mellan den småskaliga bebyggelsestrukturen kring Nytorget och Vitabergsparkens trähus.

- Vitabergsparkens kuperade terräng.
- Sofia kyrka och dess placering väl synlig på bergets högsta punkt.
- Mötet mellan två stadsbyggnadskaraktärer, stenstadens rutnät och bergsparkens terränganpassade vägstruktur som en del av stadens årsringar.
- Bergskärningen på Renstiernas gata som berättar om stadsomdaningen och anpassningen till spårvagn.
- Sambandet mellan områdets tidiga industri-miljöer och arbetarbostäder både vid Nytorget (Malongen) och längs Malmgårdsvägen.
- Groens malmgård och dess skiftande användning, från sommarhem för välbesuttna borgare till tillflyktsort för ensamma kvinnor och barnhem i Elsa Borgs regi.
- Groens malmgårds långa tradition som handelsträdgård.
- Vita Bergens parkstruktur som berättar om Stockholms bergsparker och det naturorienterade parkidealet under 1900-talets början.
- De topografiska skillnaderna mellan Nytorget och Vita Bergen.
- Det omgivande gatunätets anpassning till berget.

PLANERINGSFÖRUTSÄTTNINGAR

Planeringsförutsättningarna för ny bebyggelse i det aktuella kvarteret innebär att stor hänsyn måste tas till såväl kommunala kulturmljövärden som till riksintresset för Stockholms innerstad och Djurgården.

I detta kapitel konkretiseras de komponenter, strukturer, särdrag och värdekärnor som är styrande i den fortsatta planeringen i projektet.

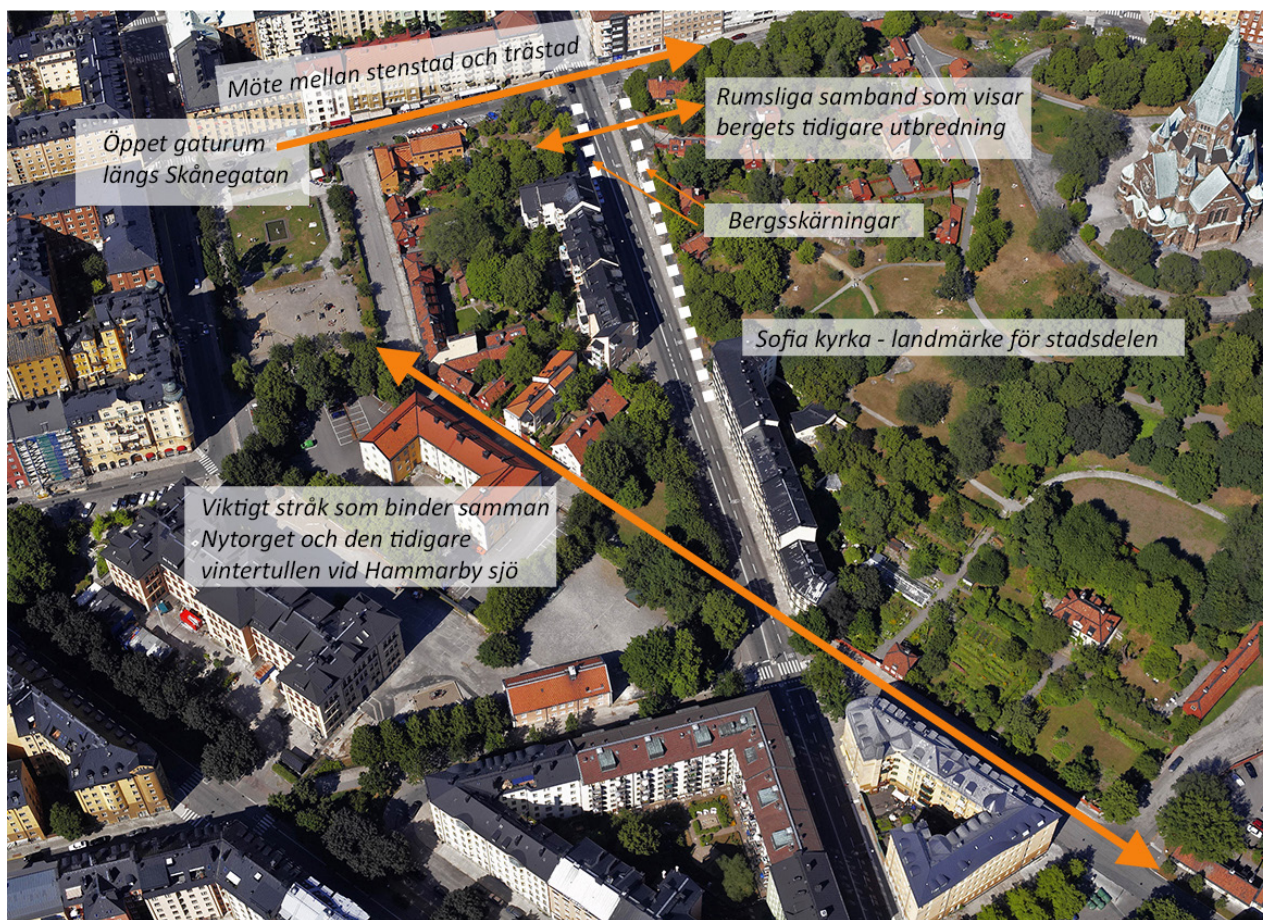
KOMMUNALA VÄRDEN

Den småskaliga bebyggelsen vid Nytorget och i Vita Bergen är blåklassad, enligt den högsta klassen i Stadsmuseets klassificering av kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Den äldre bebyggelsen mot Nytorget är belagd med skyddsbestämmelser q i detaljplan och ingår även i område benämnt som kulturreservat, Q1.

LANDSKAPETS LÄSBARHET

I planområdet och dess närhet är Stockholms historiska utveckling tydligt läsbar genom en rad olika komponenter. Nytorget som långvarig torgbildning, bergets tidigare utbredning mot torget och det över tid förändrade stadsmönstret från 1600-talet och framåt är fortfarande upplevbara i dagens stadsmiljö. Viktiga komponenter är:

1. Den öppna gatumiljön kring Nytorget och längs med Skånegatan mot Vita Bergen.
2. Mötet mellan stadsbyggnadskaraktärer med olika skalor.
3. Historiskt samband som visar bergets utbredning både genom nivåskillnaden mellan Sofia kyrka och Nytorget och i den småskaliga bebyggelsen på ömse sidor om Renstiernas gata.
4. Bergskärningarna längs med Renstiernas gata.
5. Malmgårdsvägens koppling mellan Nytorget och tidigare Vintertullen.

Kartan illustrerar för planområdet väsentliga aspekter att beakta i en framtida planering.

TOPOGRAFI OCH GATURUM

Gaturummen som omgärdar planområdet har olika skala och karaktär. Renstiernas gata är ett brett huvudstråk med hög gatunära bebyggelse. Skånegatan är fram till Nytorget en tät stadsgata, men öppnar sig i anslutning till torgmiljön. Gaturummet är här tydligt anpassat efter Vita Bergens tidigare utbredning och den äldre bebyggelsestrukturen vid Nytorget. I förlängningen av Skånegatan upp till Renstiernas gata präglas det fortsatt öppna gaturummet av mötet mellan den högre stenstaden och den småskaliga trästaden. Här löper en markant gräns mellan två helt olika stadsbyggnadskaraktärer som är tongivande för stadsdelen.

Den småskaliga bebyggelsen som dominerar planområdet och som tidigare var en del av Vita Bergen kan trots nedsänkningen av Renstiernas gata avläsas i topografi och bebyggelsemönster. Bergets avtagande västerut är synligt i gaturummet genom bergsskärningen utmed Skånegatan. Det anslutande öppna gaturummet med indragen

Renstiernas gata åt norr. Det trafikerade huvudstråket präglas av hög gatunära bebyggelse.

bebyggelse vid berget och dess fortsatta utbredning som följer Vita Bergsparkens norra bergskant bidrar till att förstå områdets tidigare topografiskt anpassade bebyggelsestruktur.

Skånegatans avstängning vid Renstiernas gata ger en torgkänsla till platsen även om den tilltagna bredden närmast Renstiernas gata i första hand utnyttjas för parkering.

- Skånegatans övergång från tät stadsgata till öppet gaturum vid Nytorget.
- Gaturummets fortsatta öppenhet kring Nytorget och anpassning till Vita Bergens utbredning österut.
- Mötet mellan den högre stenstaden och den småskaliga bebyggelsen.
- Bergsformationen skapar en tydlig övergång mellan de båda stadsbyggnadskaraktärerna.
- Den småskaliga bebyggelsen visar på anpassning till de tidigare topografiska förhållandena.

Skånegatans stadsmässiga gaturum innan det öppnar sig vid Nytorget vars träd skymtar i fonden.

Skånegatan är avstängd i mötet med Renstiernas gata. Det breda gaturummet utnyttjas för parkering. Berghörnets grönska ger gaturummet en grön inramning.

Vid Nytorget blir Skånegatan öppnare och får en grön karaktär som fortsätter vidare upp mot Renstiernas gata.

GRÖNSTRUKTUR

Den norra parkytan med berg och spridda träd har precis som idag historiskt varit en del av kvartersmark, tidvis bebyggd med småskalig bebyggelse. Grönskan på berget ökar förståelsen för bergets tidigare utbredning. Parkytans öppenhet bidrar till att upprätthålla närmiljöns småskaliga karaktär och gränsen mellan stenstad och trästad. Ur ett parkperspektiv är den av mindre betydelse för stadsmiljön.

Malongenparken i söder som numera domineras av en hundrastgård har under 1900-talet varit bebyggd med en bensinmack. Vid byggandet av macken var fastigheten flack och troligtvis har berget inte sträckt sig hit. Tomten är obebyggd på kartan från 1885 som redovisar befintlig bebyggelse vid tiden. Den nuvarande funktionen som park är relativt sen då den omvandlades först efter mackens nedläggning någon gång efter 1971. Det anslutande gångstråket som följer Malmgårdsvägens tidigare sträckning är av betydelse för att förstå Nytorgets historiska koppling till Vintertullen vid Hammarsbysjö.

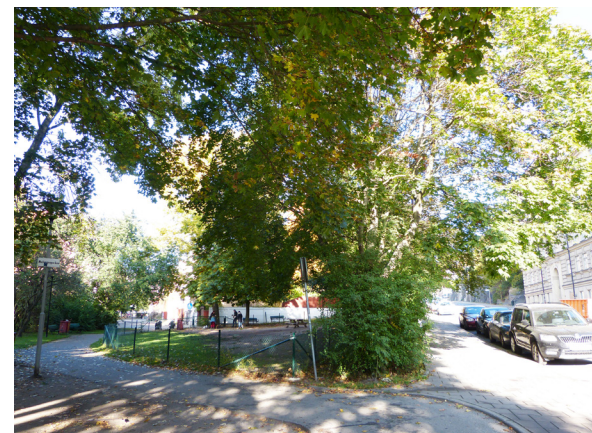
- Den norra parkytans öppenhet och grönska bildar en tydlig övergång mellan planområdets småskaliga bebyggelse och den högre bebyggelsen på andra sidan Skånegatan.
- Grönskan på parkytorna bidrar till att förstå områdets tidigare topografiska koppling till Vita Bergen.
- De nu obebyggda parkytorna har tidvis varit bebyggda med småskalig bebyggelse.

Vy över planområdet från norr tagen någon gång efter 1971. Den norra delen med bergsformationen är betydligt grönare än idag. I läget för dagens flerfamiljshus utmed Renstiernas gata fanns då en värmecentral med en hög skorsten. På södra spetsen har bensinmacken blivit ersatt av en parkyta.

Vy över planområdets norra parkyta från Vita Bergen på östra sidan av Renstiernas gata. Den obebyggda bergytan fungerar som lektya för förskolan intill.

Planområdets södra parkyta från söder med gångstråk och hundrastgård.

Planområdets bergsskärning på Renstiernasgatan västra sida ansluter direkt mot flerfamiljshusen från 1990.

Planområdets bergsskärning på Renstiernasgatan västra sida med framförvarande återvinningsstation.

Bergsformationen mot Skånegatan ansluter direkt mot förskolebyggnadens gavel.

BERGET SOM DEL AV STADSMILJÖN

Planområdets berg visar på Vita bergens tidigare utbredning ner till Nytorget. Bergsskärningen visar 1930-talets rationella gatureglering som medförde ingrepp i berget. Ingreppet är tydligare i den branta vertikala bergväggen utmed Renstiernas gata. Den kvarvarande bergklacken i hörnet mot Skånegatan är resterna av en större bergsskärning längs Renstiernas gata som successivt byggts bort under 1900-talets senare del. Numera ansluter berget till modern bebyggelse längs både Skånegatan och Renstiernas gata.

Berget har skador och är på flera ställen lagad med betong. Gaturummet närmast bergklacken används idag för återvinningsstation och parkering. Berget skapar variation i stadsbilden och är en kontrast till stenstadens höga gatunära kvartersbebyggelse. Det bidrar till förståelsen för Vita bergens tidigare utbredning och Södermalms topografiska variationer. I nuläget är den inte så tydligt framträdande i gaturummet på grund av framförvarande miljöstation och parkering. Lagningarna gör bergsskärningen mindre tydlig.

Bergsformationen möter bebyggelse från 1990 både på Renstiernas gata och Skånegatan. Överst Renstiernas gata och nederst Skånegatan.

Bergsformationen mot Skånegatan med lagningar av betong.

- Bergsskärningen som uttryck för hur berget bearbetats för anpassning till moderna trafiksystem.
- Berget bidrar till variation i stadsbilden och bildar kontrast mot stenstadens höga bebyggelse.
- Tillsammans med Nytorget bildar berget en successiv övergång mellan det öppna och det slutna gaturummet.
- Vita Bergens tidigare utbredning syns i bergets utbredning längs med Skånegatan.

SIKTLINJER

Sofia kyrka intar en betydande position som landmärke på Södermalm. Höjdläget i Vita Bergen gör kyrkan synlig även från omkringliggande stadsdelar. I närområdet kring Nytorget framträder kyrkan först i och med att torget öppnar sig. I samband med planeringen av den höga bebyggelsen utmed Renstiernas gata i slutet på 1980-talet blev vyn från Nytorget mot kyrkan avskuren. Numera syns endast delar av tornet. Att berget var styrande för den nya bebyggelsens utformning är tydligt i den avtrappade siluetten. Den småskaliga bebyggelsen i planområdet gör Vita Bergen delvis synliga i fonden. Kyrkan är även närvarande i Skånegatans gaturum, men först i höjd med planområdet där Skånegatan närmar sig Renstiernasgatan. Det är en begränsad vy som inte har varit av betydelse i planeringen av kyrkans synlighet. Från början fanns tankar om att låta nya vägar stråla ut från kyrkan, men dessa förverkligades inte. Kyrkan fungerar därför inte som fondmotiv för de gaturum som berör planområdet.

Däremot är vyn från Vitabergsparken mot Nytorget av betydelse för att förstå de tidigare sam-

banden mellan berget, planområdet och Nytorget. Vyn har delvis begränsats av 1980-talets bebyggelse längs Renstiernas gatas västra sida. Numera är vyn mest framträdande vid den aktuella bergsformationen i planområdets norra del.

- Bergets tidigare utbredning mot Nytorget kan avläsas i vyn mellan Vitabergsparken och Nytorget i planområdets norra del.

- Bergets tidigare utbredning längs med Renstiernas gata kan avläsas i den avtrappade bebyggelsesiluetten.

- Tack vare sitt höjdläge fungerar Sofia kyrka fortfarande som landmärke för Södermalm, men är inget fondmotiv i de närliggande kvarteren.

Vy mot planområdet från Nytorget med Sofia kyrkas torn i fonden. De framförvarande flerfamiljshusen från 1990 som ligger utmed Renstiernas gata har skurit av vyn mellan torget och Vita bergen.

BEBYGGELSE

I närmiljön kring Nytorget möter den täta, höga stenstadens bebyggelse den äldre trästadens småskaliga bebyggelse. I planområdet finns både högre bebyggelse mot Renstiernas gata och lägre mot Skånegatan, Nytorget och Malmgårdsvägen. Tillkomsten av den högre bebyggelsen utmed Renstiernas gata 1990 innebar en fortsättning på gaturummets stadsmässiga utformning på bekostnad av berget. Bebyggelsen höjer sig över den småskaliga bebyggelsen närmast torget och bildar en skärm mellan torget och Vita Bergen. Tilläggen från samma tid mot Nytorget, Malmgårdsvägen och Skånegatan är tydligt anpassade till den lägre skala som präglar planområdets övriga delar. De obebyggda parkytorna i norr och söder fungerar som inramning och övergångar mellan planområdets lägre och högre bebyggelse.

- Möte mellan hög stenstad och låg trästad.
- Planområdet präglas av både hög och låg bebyggelse.
- Den äldre trästaden dominerar gaturummen mot Nytorget, Skånegatan och Malmgårdsvägen.
- De höga husen utmed Renstiernas gata har delvis brutit den tidigare kopplingen mellan Nytorgets låga bebyggelse och Vita Bergen.

Planområdets norra del med förskolan från 1990 till vänster äldre trähus i mitten och bakomvarande flerfamiljshus från 1990 till höger.

Bergets tidigare utbredning längs med Renstiernas gata kan avläsas i den avtrappade bebyggelsesiluetten i flerfamiljshusen till höger som uppfördes 1990.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

Planområdet ligger inom området av riksintresse för kulturmiljövården, *Stockholms innerstad med Djurgården* [AB 115].

Kvarteret Bondeson Större omfattas av några av riksintressets uttryck och särskilt utpekade värdekärnor. Följande uttryck från riksintressebeskrivningen är relevant för hanteringen av det aktuella planområdet:

- Stockholms särdrag
 - Stadens anpassning till naturen
 - Stadens årsringar
 - Stadens siluett
- Den äldre stenstaden
 - 1600-talets stadsplanstruktur
- Tidig bebyggelse på malmarna
 - Vita Bergen
- Det gröna Stockholm
 - Bergsparkerna Kronobergsparken, Tantolunden, Vasaparken och Vita bergsparken

Uttrycken med riksintressets särdrag och värdekärnor ska ses som en vägledning för detaljplaneprocessen. Särdrag och värdekärnor med bäring på planområdet och dess omgivning illustreras är till höger.

- VITABERGSPARKEN – EN AV STOCKHOLMS BERGSPARKER, EN FORM AV ANPASSNING TILL NATUREN
- STENSTADEN UPPFÖRD I ENLIGHET MED 1866-ÅRS LINDHAGENSPLAN, EN AV STOCKHOLMS ÅRSRINGAR
- VITA BERGENS TRÄHUSBEBYGGELSE OCH DEN ÖSTRA NYTORGSBEBYGGELSEN, EN AV STOCKHOLMS ÅRSRINGAR
- MÖTE MELLAN STENSTADEN OCH TRÄHUSBEBYGGELSEN

Kvarteret Bondeson Större omfattas av riksintressets uttryck och särskilt utpekade värdekärnor.

Här kommer en redogörelse för planområdet och dess närmiljö i relation till riksintressets uttryck:

Stockholms särdrag

En del av Stockholms särdrag består av den anpassning till topografin som gjorts i samband med stadens successiva expansion. Den mark som inte var möjlig att bebygga planerades för parkmark. Till sådan parkmark hör Vita bergen som innan framdragningen av Renstiernas gata, sträckte sig hela vägen till Nytorget och var bebyggd med en klättrande bebyggelse i branten upp mot Sofia kyrka.

Stadens årsringar

Vita Bergens småskaliga 1700-talsbebyggelse tillhör de äldsta av stadens årsringar som delvis avviker från den regelbundet planerade stenstaden från 1800-talet som innebar att ett stort antal bostadshus revs och ersattes med flerbostadshus. Denna bebyggelsestruktur fortsatte även en bit in på 1900-talet och utgör dagens väg- och bebyggelsestruktur.

På 1860-talet upprättades en generalplan för Stockholm utförd av Albert Lindhagen. Denna plan kom att förändra malmarna avsevärt och utgör idag den mest dominerande årsringen i innerstaden. Utbyggnaden styrdes av den strikta byggnadsstadgan från 1874, vilka reglerade gatubredder och hushöjder. Även östra Södermalm genomgick förändringar enligt denna plan. Framdragningen av Renstiernas gata är den del av den realiserade planen.

Stadens siluett

Stenstadens bebyggelse präglas i stora delar av byggnadsstadgan. I den fastställdes att de högsta husen skulle vara fem våningar, medan kyrkor och offentliga byggnader som kunde tillåtas att byggas högre. Karaktären och byggnadshöjderna längs Skånegatan och Renstiernas gata norrut är typisk för stenstadens bebyggelse, med Sofia kyrka som tillåts att ha en framträdande roll i stadens siluett.

Den äldre stenstaden

1600-talets stadsplanestruktur

Den stadsplan med gatusträckningar och kvartersformer som lades ut under 1600-talet på malmarna var modern för sin tid, med spikraka gator av ungefär samma bredd och med rätvinkliga rektangulära kvarter med likartade mått. Omgivande kvarter till Bondesonens större, såsom sträckningen för Renstiernas gata, tillhör 1600-talets stadsplaneideal. Även Nytorgets gata, förlängningen av Malmgårdsvägen är en del av denna tidiga kvartersindelning.

Tidig bebyggelse på malmarna

Vita Bergen

Vita Bergens småskaliga och varierande bebyggelse är ett område som speglar olika gruppers levnadsvillkor i den äldre staden. Bebyggelsen vid Nytorget som tillhör den gamla parkbebyggelsen fick en stadsliknande karaktär med omväxlande sten- och trähus. Vid kompletteringar i kvarteret har stor hänsyn tagits till denna stadsliknande och småskaliga karaktär.

Det gröna Stockholm

Bergsparkerna Kronobergsparken, Tantolunden, Vasaparken och Vitabergsparken

Vitabergsparken anlades, liksom ett antal andra parker under 1880- och 1890-talet inom bergiga områden i staden. De bärande inslagen i den här enhetliga gruppen av parker är den kuperade topografin, inhemska växtmaterial, slingrande gångsystem, utsiktsplatser och böljande öppna trätytor, vilket är kännetecknande för Vitabergsparken. Det finns inte någon motsvarighet till Stockholms parker inte i någon annan svensk stad. Stora delar av den ursprungliga parken finns kvar men på 1930-talet sprängdes delar av parken bort, då Renstiernas gata drogs fram i dess nordvästra del. En del av resterna av de fragmenterade parkmarken utgör kvarteret Bondesonens.

REFERENSER

*Alla tiders Stockholm Riksintressen för kultur-
miljövården.* 2014. Stockholmsmonografier 246.
Slovenien.

*Att tillgodose kulturvården och utveckla
stadsmiljön i områden av riksintresse.* Mars 2014.

*Borgarhus och Kåkar. AB Stadsholmen - sanering
och byggnadsvård i Stockholm 1936-1998.* 1998.
Stockholmsmonografier 71. Borås.

Bedoire, Fredric. 1973. *Industriarkitektur i
Stockholms innerstad.* Stockholms Stadsmuseum.
Uppsala.

Eriksson, Arne. 1998. *Guide till Kulturhus på
Söder och Djurgården.* Stckholmsmonografier 138.

Jonsson M, Mehliis K. mfl. 2009. *Parkplan för
Södermalm.* Södermalms stadsdelsförvaltning och
Trafikkontoret.

Stockholms Byggnadsordning. 2001. Stadsbyg-
gnadskontoret. Stockholms stad.

Promenadstaden. Översiktsplan för Stockholm
2010.

